

УДК 371.132

Л. С. РИБАЛКО

ВИЯВЛЕННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА САМОРОЗВИТОК

З позиції акмеологічного підходу розкривається зміст мотиваційно-ціннісної спрямованості майбутнього вчителя на саморозвиток. У проведеному опитуванні виявляються ціннісні орієнтації студентів, їх спрямованість на розвиток внутрішнього «Я» в професії вчителя.

Ключові слова: акмеологічний підхід, мотиви, цінності, позиція вчителя, майбутні вчителі.

С позиции акмеологического подхода раскрывается мотивационно-ценностная направленность будущего учителя на саморазвитие. В проведенном опросе выявляются ценностные ориентации студентов, их направленность на развитие внутреннего «Я» в профессии учителя.

Ключевые слова: акмеологический подход, мотивы, ценности, позиция учителя, будущие учителя.

The motivation-valuable aspect of the formation of achmeological position of the future teacher was shown. The performed questionnaire gave the opportunity to find the valuable orientations of the students and their tendency to the development of their inner «I» in the teacher's profession.

Key words: achmeological approach, motives, values, the position of the future teacher, future teachers.

Мотиваційно-ціннісна спрямованість майбутнього вчителя на саморозвиток є основою акмеологічної позиції. Її можна представити як орієнтування мотиваційно-ціннісної сфери студентів на задоволення потреб виробляти і реалізовувати гуманне ставлення до себе, інших людей, зокрема до дитини, педагогічної діяльності, прагнення дотримувати перспективної точки зору щодо постійного самовдосконалення, бажання набувати статусу в педагогічному середовищі, інтерес до виявлення акмеологічної ролі вчителя, а також утвердження мотивів досягнення акме, успіху як особистої цінності. Як свідчить аналіз наукової літератури, ще недостатньо звертається увага дослідників на питання, пов'язані з виявленням і формуванням у студентів власної позиції на самовдосконалення, саморозвиток [3; 4].

Метою статті є розкриття змісту мотиваційно-ціннісної спрямованості майбутнього вчителя на саморозвиток у процесі фахової підготовки.

У дослідженні використані методики визначення спрямованості особистості «на себе», «на справу», «на взаємодію». С. Пантелеєва з метою виявлення ставлення майбутніх учителів до себе, дослідження емоційної спрямованості особистості (методика Б. Додонова), «Ціннісні орієнтації»

(методика М. Рокіча) [2], за допомогою яких були опитані студенти другого та третього курсів факультету фізичної культури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (всього 171 осіб).

Потреби майбутнього вчителя формувати і реалізовувати гуманне ставлення до себе, до інших людей, зокрема дитини, педагогічної діяльності за змістом є близькими до мотивації допомоги й альтруїстичної поведінки, якій значне місце приділяється в західній психології, в працях Є. Ільїна [1, с. 218–222]. Залежно від того, яку мету ставить людина, котра намагається допомогти, допомога поділяється на корисну і безкорисну, тобто альтруїстичну. Альтруїстична допомога виявляється в поведінці, спрямованій на благо інших, котра не очікує на будь-яку зовнішню винагороду. Вона більшою мірою сприяє благополуччю іншої людини, аніж самого суб'єкта. Виявлення такої поведінки супроводжується співпереживаннями, турботою, почуттям обов'язку, відповідальністю, що і характеризує гуманного вчителя. Як вважає Є. Ільїн, допомога може бути різною. «При цьому, приймаючи рішення про надання послуги чи допомоги, людина зважає на такі фактори, як: затрати часу, виявлені зусилля, грошові витрати, відстрочку своїх планів, незадоволення власних потреб, безпека для власного здоров'я і життя [1, с. 18]». До того ж важливо знати і відчувати, чи потребує інша людина допомоги та якої саме, адекватно оцінювати ситуацію. У реальній ситуації процес прийняття рішення про допомогу проходить деякі етапи, серед яких: сприйняття ситуації як біди, оцінка її причини, оцінювання наявних можливостей надання допомоги і вибір одних із них, формування наміру надати допомогу.

Власне альтруїстична поведінка є позицією гуманного вчителя, що характеризується дотриманням норм, морально-етичних правил поведінки в суспільстві, виявленням соціальної відповідальності, співпереживання, співчуття, людської взаємності. Суттєвими ознаками такої позиції вчителя є прагнення до самоактуалізації як сприйняття необхідності і відповідальності, котре виявляється в усвідомленні того, що людина перебуває в стані нужди, розумінні того, що існують дії, здатні поліпшити такий стан, визнанні власної здатності сприяти такому поліпшенню, сприйнятті себе певною мірою відповідальним за зміну ситуації; відчуття обов'язку як конструювання норм і зародження переживання морального обов'язку, що відбувається в активізації раніше або заданих ситуацією особистісних норм поведінки; бажання захищати як розгляд потенційних реакцій, їх оцінка і переоцінка, яке виражається у виявленні затрат та оцінці можливих результатів, переоцінюванні ситуації з урахуванням нових обставин; наміри діяти, тобто конкретно діяти в ситуації, яка щойно виникла.

На вироблення і реалізацію гуманного ставлення вчителя до себе, інших людей, зокрема дитини, педагогічної діяльності, впливають альтруїстичні мотиви, якими вчені вважають мотиви обов'язку і мотиви морального співчуття (Є. Ільїн, Х. Хекхаузен). Людина з мотивами обов'язку здійснює альтруїстичні вчинки заради морального задоволення, самоповаги, гордості, підвищення моральної самооцінки, а до об'єкта допомоги ставиться вимогливо. Мотиви морального співчуття виявляються в емпатичному

співпереживанні. Слід відзначити, що 15% людей не мають цих мотивів. На цей факт необхідно зважати в професійному самовизначенні майбутніх учителів та в роботі з дітьми.

Мотиви самовдосконалення і саморозвитку позитивно впливають на формування акмеологічної позиції майбутнього вчителя. На думку вченого Є. Ільїна [1, с. 225], до самовдосконалення і саморозвитку спонукають такі обставини: наявність у людини потреби в самоповазі та в схваленні іншими людьми, в соціальному престижі; розбіжності в образах власного «Я»-ідеального та «Я»-реального; виникнення на цій основі самооцінки і самоставлення. Існують установки, котрі позитивно впливають на ставлення людини до життя, зокрема заради: матеріального благополуччя, кращого існування, запобігання неприємностям; позитивного ставлення людини до інших людей, удосконалення, самореалізації.

Бажання набувати статусу в педагогічному середовищі є близьким до мотивів вибору — усвідомлення власного вибору і передбачення вибору себе іншими людьми, мотивів лідерства — прагнення стати лідером у професійній діяльності, подолати труднощі, що заважають самореалізації в лідерстві.

У виконанні акмеологічної ролі вчителя важливу роль відіграє інтерес як цілеспрямоване ставлення до педагогічної дійсності з позиції саморозвитку всіх учасників педагогічного процесу, прагнення досягати найвищих вершин в особистісно-професійному становленні.

Мотиви самопізнання виникають як прагнення визнати себе потенційно спроможною людиною, поважати власне «Я», набувати визнання іншими людьми.

Мотивація досягнення стимулює розвиток мисленнєвих процесів майбутнього вчителя, мобілізує його творчі сили, сприяє продуктивному пошукові й вирішенню пізнавальних завдань у процесі опанування основ педагогічної діяльності. Мотиви досягнення виявляються, перш за все, в прагненні майбутнього вчителя мати певну репутацію, авторитет, набути визнання серед однокурсників, престиж, бути лідером у педагогічному колективі.

З точки зору вивчення змісту акмеологічної позиції майбутнього вчителя зацікавленість викликають цінності, спрямовані на розвиток власного «Я» в професії вчителя, а саме: цінності, пов'язані з утвердженням особистості в ролі вчителя; цінності, що задовольняють потреби самості, зокрема професійно-педагогічної самореалізації; цінності, які орієнтують на саморозвиток творчої індивідуальності; цінності, зміст котрих складає визнання дитини як найвищої цінності і потреби допомагати їй у самореалізації власного потенціалу. Особистісний сенс відбиває динамічний аспект ціннісного ставлення майбутнього вчителя до оточуючої дійсності, а досягнення особистісного сенсу в засвоєнні студентами педагогічних цінностей є інтегральним показником розвитку спонукальної сфери професійної позиції особистості.

У межах дослідження необхідно відзначити, що акме в професії вчителя, його набуття є найвищою цінністю професійно-педагогічної підготовки

майбутнього вчителя. На особливу увагу заслуговують цінності міжособистісних відносин, цінності, спрямовані на розвиток власного «Я». Саме цінності задають вектор виявленню позиції і надають їй смислового забарвлення. Включення в ціннісне поле іншої людини — відмітна особливість позиції вчителя.

Студенти надають перевагу таким термінальним цінностям, як: любов, духовне і фізичне здоров'я, фізична і психічна активна діяльність життя (повнота й емоційна насиченість життя) та інструментальним цінностям — життєрадісність, освіченість, виховання. Це значить, що майбутні вчителі переконані в тому, що кінцевою метою індивідуального існування є самореалізація, прагнення любити і бути здоровими. Вони переконані також, що в будь-якій ситуації їм не завадить бути життєрадісними, освіченими і вихованими.

Суттєвою ознакою спрямованості акмеологічної позиції майбутнього вчителя є саморозвиток. Саморозвиток виражає в активній формі особливості внутрішнього світу людини, зокрема її ставлення до себе і до оточуючого світу. Внутрішній світ, як суб'єктна реальність, перебуває в процесі постійного становлення і розвитку, об'єктивно проходить стадії: пожвавлення, одухотворення, персоналізації, індивідуалізації, універсалізації. І на всьому проміжку часу відбуваються становлення і розвиток ставлення, взаємовідносин між людьми. Змінюється позиція людини, її погляди, точка зору, статус у суспільстві. Головним є те, щоб новозміни були перспективними, сприяли найповнішій самореалізації людини.

У дослідженні виявлено, що в студентів переважає спрямованість «на себе», тобто вони найбільше цінять успіх, а найвищих успіхів досягають у тому разі, коли викладач викликає інтерес до навчального предмета та власні зусилля гарно винагороджуються; бажають стати відомою людиною; замислюються над тим, як досягати мети; найбільше задоволення отримують від схвалення за виконану роботу і радіють за неї; прагнуть розвивати в собі дружелюбність та доброзичливість; недолюблюють себе, коли в них щось не виходить, не заперечують, щоб у газеті розповіли про будь-яку цікаву справу, котра пов'язана з роботою, навчанням, спортом, у якій довелося брати активну участь; не терплять образи власного достоїнства, не люблять людей, котрі вважають себе гіршими за інших; виявляють інтерес до тих, хто навчається, і до здійснення індивідуального підходу; упевнені, що вчитель повинен добре знати свій предмет; вважають, що система освіти повинна розвивати, перш за все, індивідуальні здібності школярів; бажають виявляти організаторські здібності, наприклад: проводити конкурс і керувати ним. На їх думку, керівник повинен бути вимогливим, використання вільного часу пов'язують з відпочинком та розвагами, читанням книг про життя відомих людей, улюбленими справами, хочуть, щоб друзі були вірними; справжніми друзями вважають тих, кому можна довіритися, їм подобається приємно проводити час з друзями.

Екзистенційна спрямованість студентів на себе відволікає їх від справи. Позитивним є те, що сучасна молодь прагне досягати успіху, набувати

кар'єрного досвіду, бути керівником, але, на жаль, не завжди усвідомлює потребу у взаємодії та спільній праці.

Як свідчать результати проведеного опитування, спрямованого на виявлення ставлення майбутніх учителів до себе, власного «Я», високий рівень відкритості як суттєву ознаку самоставлення людини виявили 11%, середній — 78%, низький — 11% опитаних. Отже, у студентів переважає середній рівень сформованості відкритості. Це зумовлено тим, що майбутні вчителі недостатньо знають власний потенціал, невпевнені у власних силах, знаннях і вміннях самості, бояться, що їх не зрозуміють суспільство, одногрупники. Слід звернути увагу на наявність внутрішнього конфлікту в студентів. Про це свідчать такі факти. У відповідях на твердження про відкритість вони вагалися, яким питанням надати перевагу. З одного боку, вони схилилися до питання типу: «Я ніколи не роздратовуюся і не злюся без особливих на це причин», «Я ніколи не привласнюю чужі думки, хоча вони мені подобаються і збігаються з власними», «Я не здатний завдати душевних страждань близьким людям», котрі свідчать про їх внутрішню порядність. З іншого — студенти не завжди довіряють самі собі: «Іноді я намагаюся видати себе не за ту людину, якою є насправді», «Мені траплялося робити вчинки, котрі не завжди можна виправдати».

Відкритість студенти пов'язують з такими якостями особистості, як: відвертість, доброта, дружелюбність, комунікабельність, щирість, чесність. Це свідчить про правильне розуміння ними якості відкритого ставлення до себе та до інших. Обговорення результатів низького рівня сформованості відкритості в студентів свідчило про такі негативні факти, як недовіра людям, комплексування в розмові з іншою людиною, страх правильно та публічно висловити думки. А деякі студенти не змогли пояснити свій вибір.

Стійкий характер альтруїстичної спрямованості (переживання виникають на основі потреби в підтримці, заступництві за інших людей) наявний у 47% студентів, а ситуативний — у 53% осіб. Стійкий характер комунікативної спрямованості (переживання виникають на основі потреби в спілкуванні) виявили 67% майбутніх учителів, а ситуативний — 33% осіб. Стійкий характер глоричної емоційної спрямованості, що пов'язана з потребою в самоствердженні, славі, виявили 37% студентів, а ситуативний — 63% осіб. У межах дослідження ми акцентували увагу на цих видах емоційної спрямованості, оскільки вони відбивають зміст потреб, близьких до потреби особистості виявляти і формувати власну позицію.

Таким чином, комунікативна й альтруїстична емоційні спрямованості характеризують особливості вчительської праці і відповідають професійно-педагогічній спрямованості загалом. Глорична емоційна спрямованість відбиває твердження студентів у власній позиції через розвиток процесів самості, що і є цікавим питанням дослідження.

У процесі написання есе на тему: «Учитель майбутнього — який він?» майбутні вчителі переважно називали такі якості особистості педагога, як: великодушний, ввічливий, відповідальний, вихований, грамотний, добрий, ерудований, комунікабельний, компетентний, освічений, охайний, оптиміст,

строгий, толерантний, чемний, чесний (46%). У відповідях відчувалася спрямованість студентів на роботу з учнями, оскільки вони образ учителя майбутнього пов'язували з поважливим ставленням до дитини, інтересом до педагогічної діяльності, зацікавленістю фаховими предметами та суміжними з ними навчальними предметами, професіоналізмом (38%). Майбутнього вчителя студенти уявляють людиною авторитетною, з позитивною репутацією, зразком, прикладом для дітей, зорієнтованою «не лише в навчальному матеріалі, який викладає, але й у суспільному житті», обізнаною із соціальним становищем своїх учнів, організатором навчально-виховної роботи в школі, старшим наставником і найкращим другом для учнів (16%).

На жаль, студенти бачать лише зовнішній аспект проблеми, але не внутрішній. Вони не звернули увагу на потребу вчителя вдосконалювати, розвивати, реалізовувати власний потенціал у роботі з дітьми, бажання рухатися до акме — вершини впродовж життя. Слабко виражена ними думка про педагогічну позицію вчителя, сутність якої полягала лише в знаннях і вміннях педагогічної техніки. Так, студентка О. написала: «Вчитель не повинен мати в класі улюбленців, для нього всі діти мають бути однаковими», студент М. — «Учитель не має права переносити свої негативні емоції та життєві проблеми на дітей, а також грубити, говорити про невдачі дітей іншим людям».

Цікавими виявилися роздуми-есе студентів на тему: «Престижний учитель моїми очима». Сутність поняття «престижний учитель» студенти розкривали через педагогічну компетентність учителя, а саме: наявність багатого запасу знань із різних галузей науки та людського життя, зокрема знань з правил етикету; вільне оперування термінологією наукових знань, іноземними мовами, «завжди бути в курсі сучасних методик роботи з дітьми», педагогічною технікою (дотримувати морально-етичних норм поведінки в педагогічному, батьківському колективах і суспільстві, виявляти високий рівень культури загалом, уміння красиво, змістовно говорити, висловлювати власну думку, «контролювати власну любов до дітей і давати їм сісти собі на шию», мати власний імідж) (52%); авторитет учителя, тобто він користується повагою і поважним ставленням колег, батьків і дітей, виявляє високий духовний розвиток, популярність, досягає успіху в кар'єрі (37%); соціальний статус учителя, який розуміється ними як праця в престижному закладі, отримання великої заробітної плати «не якісь там 500–1500 гривень, а ... явно набагато більше», здобуття професійної освіти в декількох вищих навчальних закладах, наявність попиту в державі на конкурентоспроможного вчителя, «не в той час, не в тій країні» (11%).

Отже, майбутні вчителі престиж учителя пов'язують, перш за все, з його високим рівнем професіоналізму, педагогічної майстерності, педагогічної компетентності. Пояснимо це тим, що головним завданням сучасного ВНЗ залишаються опанування студентами професійних знань і вмінь, перевірка їх на виробничій (педагогічній) практиці. Студенти відзначили зв'язок престижу вчителя з його авторитетом, підкреслюючи цим вплив учителя на учнів. На думку студентів, престиж учителя залежить від його

соціального статусу в суспільстві. Доречно зауважити, що лише 4% студентів виявили зв'язок престижу вчителя з його процесами самості, тобто, щоб стати престижним учителем, не слід очікувати допомоги від держави, батьків, а самостійно вдосконалювати, розвивати, реалізовувати власний педагогічний потенціал, досягати вершин саморозвитку і вести за собою учнів.

У відповідях студентів слабо виявляється зв'язок престижу з успіхом, стилем педагогічної діяльності. І тому майбутнім учителям було запропоновано висловити думки у формі есе на тему: «Хто такий успішний учитель?». Як вважають студенти, успішний учитель — це такий учитель, який максимально реалізує власний педагогічний потенціал, виявляє найкращі особистісні якості в роботі з дітьми (47%), намагається постійно вдосконалювати внутрішній потенціал і прагне до ідеалу, а також сприяє саморозвиткові учнів (39%), отримує задоволення від учительської праці й успіху школярів (11%). У дослідженні виявився зв'язок успішного вчителя з набуттям авторитету, престижу, але невеликою кількістю студентів (3%).

З урахуванням педагогічної спрямованості студентів, їм запропонували написати твір-роздум на тему: «Яким я бачу учня майбутнього?». На думку майбутніх учителів, учень має бути вихованим і освіченим, а саме: поважати дорослих і прислухатися до їх порад, старанно та відповідально ставитися до процесу учіння, читати багато книжок, займатися суспільно-громадською діяльністю (54%), дотримуватися дисципліни, тобто не запізнюватися на уроки, виконувати домашнє завдання, уважно слухати вчителя на уроці, не грубити вчителям і однокласникам, стримано поводитися в колективі (34%), виявляти власну позицію, вміти обстоювати свою точку зору, мати багато друзів і бути лідером у колективі (12%).

Заслугує на схвалення те, що студенти стурбовані проблемами учнів, які негативно вплинуть на їх майбутнє. Школярі мало читають і тому в майбутньому вони будуть безграмотними. Вони не розуміють, для чого необхідне навчання в школі впродовж дванадцяти років. Це негативно вплине на професійне самовизначення і подальше набуття професіоналізму. Діти не виховуються в сім'ях. Такий факт є небезпечним, оскільки учні не будуть зорієнтовані на загальнолюдські цінності і можуть вести себе аморально.

Майбутнім учителям хотілося б, щоб їх наслідували учні, виявляли власну позицію в педагогічному колективі, стали лідерами й організаторами власного життя. На основі аналізу відповідей студентів виявлено зв'язок між позицією учня майбутнього та вихованістю, освіченістю, дисципліною, лідерством у колективі. А також з'ясовано певні перешкоди, що заважають учневі мати власну позицію в житті.

На одне із додаткових запитань «Чого б ви хотіли досягти в житті найбільше?» майбутні вчителі на перше місце винесли духовну досконалість (розвиток), сімейний стан (41%), на друге місце — самореалізацію (знайти себе, «залишити слід в історії»), самоствердження, самовдосконалення в усіх сферах життя, а також визнання, соціальний стан у суспільстві, повагу, кар'єру (37%), на третє місце — успіх, здоров'я (22%). Не байдужі вони й до успіху, кар'єри, соціального статусу в суспільстві. У цілому, майбутні

вчителі прагнуть рухатися вперед, розвиватися, набувати особистісно-професійної зрілості.

Студентам було запропоновано вирішити таку ситуацію, як: «Уявіть, що Вам пощастило працювати в престижній фірмі. Чи хотіли б Ви очолити її і чому?». «Так» відповіли 63 % студентів, пояснивши, що вони хотіли б довести собі, на що здатні, бажають бути вшанованими, переконаними у власних організаторських здібностях, прагнуть виявити власний стиль із підлеглими, «значить заслужила це місце», хочуть бути заступником голови фірми; «ні» — 37 % студентів, котрі не хочуть брати на себе відповідальності, цінують вільний час і не хочуть його позбутися, подобається підкорятися, хоча й хотілося бути визнаним, їм заважають лінощі.

Відмовилися б на користь іншої людини від високої посади — студенти відповіли майже порівну («так» — 49%, «ні» — 51%). Відмовилися погодитися ті студенти, котрі вважають, що іншій людині необхідніше мати цю посаду, а також заради благородства, доброти, жалощів, співчуття. Деякі студенти вагалися, оскільки їм бракувало характеристики тієї людини, котру вирішили обрати на високу посаду (чи компетентна така людина, її вік, сімейний стан, родинні зв'язки, соціальний стан, виявлені якості, друзі).

Не відмовилися б від такої посади студенти, котрі вважають, що «на роботі друзів і родичів не має бути, це моє власне життя, моя кар'єра, ніхто не має права завадити моєму кар'єрному зростанню; я цього достойна, оскільки мене вибрали серед інших», «якщо людина попросила відступитися від високої посади, то вона слабка і не зможе правильно керувати фірмою та приведе її до банкрутства».

У результаті проведеного дослідження слід відзначити, що з позиції акмеологічного підходу змістом мотиваційно-ціннісної спрямованості майбутнього вчителя є прагнення розвивати й удосконалювати власний потенціал у процесі опанування професії вчителя. У створенні позитивної орієнтації на роботу з дітьми важливу роль відіграє мотивація життєвої активності студентів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2006. — 512 с.
2. Никиреев Е. М. Направленность личности и методы ее исследования : учеб. пособ. / Е. М. Никиреев. — М. : Изд-во Москов. психол.-социал. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. — 192 с.
3. Рибалко Л. С. Вивчення проблеми самореалізації особистості з позиції аксіологічного підходу / Л. С. Рибалко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х. : ХДАК, 2008. — Вип. 23. — С. 230–237.
4. Якиміва О. О. Сутність професійно-моральної позиції студентів медичного коледжу / О. О. Якиміва // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. — Запоріжжя, 2008. — С. 408–412.

Надійшла до редколегії 16.09.2009 р.